

“... denne herlige og meget nyttige Videnskab”

– læsning og skrivning som selvteknikker hos Søren Pedersen, Havrebjerg, 1806-38

I de optegnelser, gårdfæsteren Søren Pedersen (f. 1776) fra Havrebjerg ved Slagelse efterlod sig, fylder læsning og skrivning meget. Her – mellem erindringer og optegnelser om gårdens drift, hans familieforhold, soldatertilværelse og meget andet – skriver han om, hvad det at læse og skrive betyder for ham, og vi får både indtryk af, hvad han har læst, og hvordan han har gjort det. For ham er det at læse og skrive både en nyttig kundskab og et moralsk-etisk middel, fordi det er betingelsen for reformeringen af hans landbrug i perioden 1810-38 såvel som et redskab til at arbejde med sit eget selv. Disse ‘videnskaber’ får vi indtryk af i den tekst, som han på én gang skriver og til dels også skriver om. Denne artikel ser nærmere på Søren Pedersens forhold til det at læse og skrive; og ikke mindst hvordan læsning og skrivning indgår som en slags ‘selvteknik’.

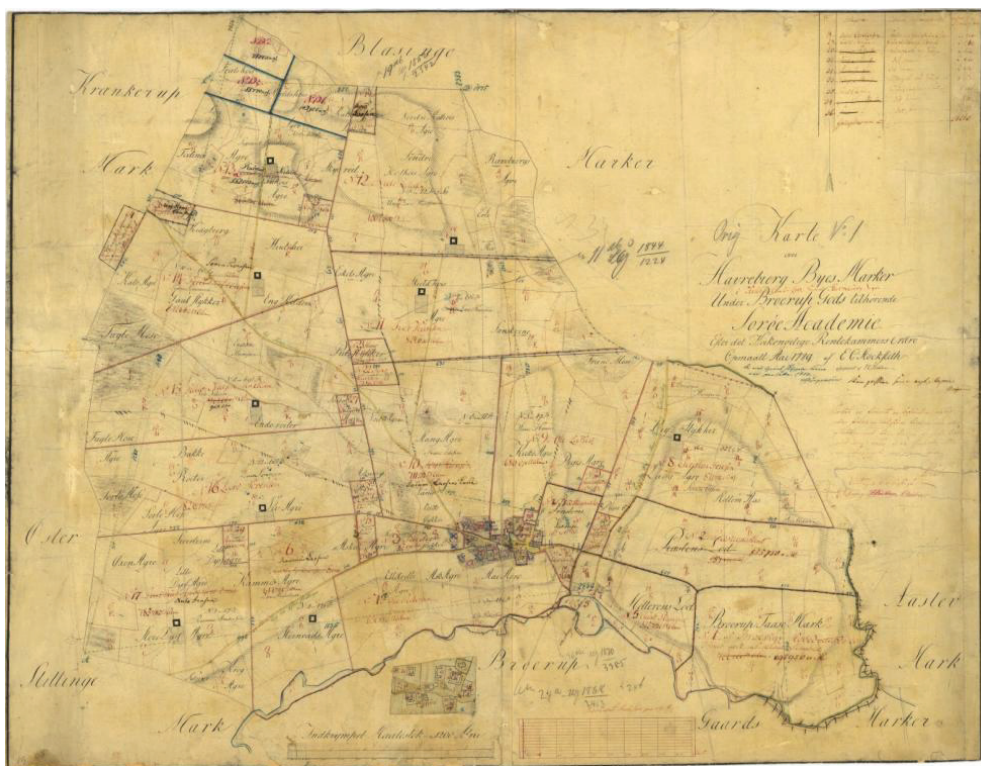
At skrive sig selv

Ved sin død i 1839 efterlod gårdfæsteren Søren Pedersen fra landsbyen Havrebjerg nær Slagelse sig en række optegnelser.¹ De synes at være gjort mellem 1806 og 1838 og består af i alt fem bøger, hvis indhold delvis er overlappende – måske fordi Søren Pedersen tænkte sig, at bøgerne kunne blive fordelt til børnene efter sin død, men mere sandsynligt, fordi nogle af dem er forarbejder til andre, bl.a. til den store folioprotokol i læderindbinding, som sammen med en del af en anden læderindbundet lommebog i 1983 blev udgivet af Karen Schousboe under titlen *En fæstebondes liv*. Optegnelserne består af forskellige elementer: Søren Pedersens levnedbeskrivelse, oversigt over gårdens indtægter og udgifter i de enkelte år, korte beskrivelser af slægtsmedlemmers levnedsløb, beretninger om hændelser på godset Brorupgård, hvorunder Havrebjerg hørte, og begivenheder i den videre verden og endelig en række leveregler henvendt til børnene.

Søren Pedersen blev født i 1776 på en fæstegård i Havrebjerg by som sin fars ældste søn. Gården blev i 1793 flyttet ud til en beliggenhed noget fra byen på vejen mod Krænkerup, og Søren Pedersen beretter i optegnelserne bl.a. om det omfattende arbejde, han som ung dreng – for en stor del på eget initiativ – udførte i den forbindelse. Søren Pedersen var lille af vækst, og først som 24-årig (i 1800) var han høj nok til at blive taget til militæret, og han fortæller om, hvor-

dan han året efter oplevede Slaget på Reden. På grund af Englandskrigene blev soldatertiden lang – i de første syv år var Søren Pedersen hvert år på mønstring en del af sommeren, og i 1807 blev han indkaldt til fast tjeneste, hvor han var, til han blev hjempermitteret i 1810. Han overtog derefter forældrenes arvefæste på gården i Havrebjerg og giftede sig. I optegnelserne kan vi følge, hvordan han i årene efter og frem til kort før sin død reformerede sin fædrenes gård til en ‘moderne’ drevet gård med en række nye afgrøder og nye driftsmetoder, og hvordan han økonomisk konsoliderede sig.

Søren Pedersen giver således mange interessante oplysninger om gårdens drift, sit eget arbejde, soldatertilværelsen og familien. Men lige så interessant er hans karakteriseringer af sig selv og personer omkring ham og hans overvejelser om sit liv som bonde. I disse overvejelser spiller det at læse og skrive betydelige roller. Søren Pedersen kæder nemlig læsning og skrivning sammen med sin fremgang som bonde, men også med sit moralsk-etiske og refleksive arbejde med sig selv for at forbedre sig som menneske.

Figur 1. Allerede som ung dreng havde Søren Pedersen arbejdet på sin fædrene – netop udflyttede – gård med at lægge brolægning på gårdsplads og i staldene, sætte stengærder, grave vandingshuller til kreaturerne og grave vand af markerne, og i sine år som bonde (1810-39) forandrede Søren Pedersen gården til en veldreven bedrift efter moderne principper. På kortet over 'Havrebjerg Bys Marker' ses den udflyttede Kragbjerggård på vejen mod Krænkerup nordvest for Havrebjerg. Senere er faderens navn overstreget og erstattet af Søren Pedersens. Den store have syd for gården er tydeligt markeret. Lige så meget som Søren Pedersen elskede at læse og skrive, elskede han at planlægge, arbejde i og få beundrende besøgende i haven. Mod vest ses Fuglemosen, som Søren Pedersen tog fat på at opdyrke, da han overtog gården fra faderen. Udskiftningskort over Havrebjerg Bys jorder 1789, med senere matrikulære tilføjelser; øverst hele ejerlavet, nederst udsnit med Kragbjerggårds jorder. Geodatastyrelsen (<https://hkpn.gst.dk/>).

Det er et aspekt af det at skrive, som den amerikanske litteratur- og kulturhistoriker Walter Ong hæftede sig ved, når han kaldte skrivning en 'teknologi', som 'hæver bevidstheden', idet den muliggør en distance til det kendte.² Denne refleksive funktion ved skrivningen har den franske idehistoriker Michel Foucault også bemærket i forbindelse med de forskellige 'selvteknikker', hvormed individer bearbejder sig selv som subjekter. Det er teknikker, der muliggør en refleksion over selvet, og som har til formål at handle med krop, tanker, sjæl eller adfærd for at ændre sig selv: blive klogere, udødelig, lykkeligere eller perfekt.³ De er redskaber til selvets konstitution af sig selv, dvs. redskaber til at danne sig selv gennem et aktivt arbejde med selvet.

I modsætning til Ong, som synes at tillægge skrivningen som teknologi universelle egenskaber i selve sin essens uden dog væsentligt at uddybe, hvordan skrivningen 'åbnede psyken for det indre selv',⁴ så kredsede Foucault navnlig om selvteknikkerne i antikken og den tidlige kristendom. I denne periode regnede man med, at denne selvkonstitution forudsatte en mester, som kunne befordre arbejdet med selvet, men det var en rolle, som læsningen også kunne have. Senantikkenes tekster om selvteknikken havde til formål at få læseren til at sætte spørgsmålstegn ved sig selv som etiske subjekter, og nogle af periodens tænkere så læsning og skrivning som redskaber i dette, altså som en slags selvteknik, der muliggør en refleksion over selvet og selvets opøvelse af det selv. Nedskrivningen af handlinger og tanker ansås således i de senantikke og tidligt kristne asketiske skrifter for et nødvendigt element i arbejdet med sig selv. Det at skrive – i optegnelser eller breve – er ligesom at have en kammerat til at tale med om sig selv, og det muliggør det asketiske arbejde med tankerne, skriver Foucault. Læsningen er en samtalepartner, som hjælper refleksionen frem, mens skrivningen fungerer til at koncentrere tankerne og arbejde med dem. At skrive sig selv eller skrive om sig selv muliggør altså bearbejdelsen af selvet.⁵ Selvom Foucault her fokuserer på senantikken, og sammenhængen her er en ganske anden, så åbner Foucaults begreb om 'selvteknik' ikke desto mindre for en analyse af Søren Pedersens optegnelser.

Bønders skrivning og læsning

Søren Pedersens optegnelser er usædvanlige. Gennem dem får vi et enestående indblik i en gårdfæsters liv i den periode, hvor landboreformerne slog igennem og fik betydning i hverdagslivet. Søren Pedersens optegnelser er fyldige og reflekterende – og langt fra de mere nøgterne og lakoniske registreringer af vejr, arbejde og handel, som man finder i samtidige dagbøger, f.eks. hos Lars Nielsen, Stavnsholt, eller Christen Andersen, Nr. Tulstrup.⁶ Bjarne Stoklund har i forbindelse med disse skelnet mellem de registrerende dagbøger fra 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, og de reflekterende sjæledagbøger, som blev ud-

bredt i kølvandet på 1800-tallets vækkelser.⁷ Søren Pedersens optegnelser er imidlertid hverken det ene eller det andet. De er hverken blot regnskabsbøger eller nøgterne registreringer af arbejde og vejr eller lever op til sjæledagbogens genrekonventioner. Stoklund skildrer da også Søren Pedersen som en i bund og grund atypisk dagbogsskriver, som på flere måder skilte sig ud,⁸ hvilket tydeligvis også var en grundlæggende del af hans egen selvforståelse.

Bøndernes egne skriftlige produkter har med god grund været genstand for betydelig interesse hos etnologer og historikere. Der er ikke mange andre kilder til datidige bønders hverdagsliv fra et indefra-perspektiv. Man har ud fra dagbøgerne rekonstrueret bøndernes sammensatte økonomi, personernes sociale relationer og aktivitetsfelter, og set nærmere på opfattelsen af verden og jeg'et.⁹ Også Søren Pedersens optegnelser er studeret med hensyn til familiens og slægtens rolle, forholdet mellem landsby og gods, bondeøkonomiens forandringer, den ideologiske indebyrd af arbejdsomhed, flid, driftighed og sparsommelighed,¹⁰ som nærmer sig en Webersk 'protestantisk etik'¹¹ og på den måde, Søren Pedersens kropsliggør samtidens patriotiske diskurs.¹²

Søren Pedersens optegnelser er således usædvanlige. De er langt fyldigere og mere reflekterende end andre samtidige dagbøger eller optegnelser. Og Søren Pedersen selv synes også atypisk med hensyn til sin læsning og skrivning. Han virker til at have været en bonde, der læste overraskende meget, og han kunne skrive og trænede målbevidst denne evne. Hans skrivekundskaber skilte ham i al fald ud fra soldaterkammeraterne. Det var på den baggrund, han i en periode udpegedes til bataljonsskriver, skrev breve hjem for kammeraterne og efter sin hjemkomst blev udpeget som sognefoged. Men måske er hans læse- og skrivekundskaber ikke det mest usædvanlige ved ham.¹³

Skoleloven af 1814 blev længe set som et absolut vendepunkt i historien om den danske landbefolknings kundskaber i læsning og skrivning. Men det er efterhånden lang tid siden, at tidligere tiders meget negative syn på situationen før 1814 blev erstattet af et mere nuanceret. Hvor Elle Jensen i 1945 mente, at skolevæsenet i stavnsbåndstiden var "tarveligt (...) og af en utilladelig slet karakter", og at kun et fåtal kunne læse (selvom situationen trods alt var bedre i Vestjylland), så anslår nyere studier, at stadig flere børn i løbet af 1700-tallet lærte at læse trykte bogstaver – også før slut-1700-tallets forskellige reformforsøg af almueskolen fik effekt – og at de fleste piger og drenge kunne læse i bøger ved 1700-tallets slutning.¹⁴

En af grundene til det ændrede syn på læse- og skrivekundskaberne i 1700-tallet og omkring år 1800 er, at man i forskningen i højere grad end før skelner mellem læsning og skrivning. Mens de fleste fik en form for undervisning i læsning også før de forskellige private og statslige reformforsøg af almueskolen fra 1780'erne og frem, så lærte kun et fåtal af børnene fra beskedne

kår at skrive.¹⁵ Der gjaldt nemlig en bestemt rækkefølge og et bestemt hierarki i det at lære at læse, skrive og regne. Børnene lærte således først at læse den såkaldte børnelærdom på tryk (dvs. ABC'en, katekismen og Pontoppidans katekismus-forklaring). Senere kunne man så lære at læse håndskrift. Nogle gik så – mod betaling – videre og lærte at skrive og eventuelt regne. Rigtig mange kunne derfor læse uden at skrive, og mens der kun synes at have været ret lille forskel mellem andelen af kvinder og mænd, småkårsfolk og gårdmænd med hensyn til læsekyndighed, så var forskellen, når det kom til skrivning og regning langt større.¹⁶ De geografiske forskelle i læse- og skrivekyndighed kunne være store, ligesom organiseringen af undervisningen vekslede. Der kunne således være forskelle helt ned fra sogn til sogn alt efter indretningen af skolevæsnet på det enkelte sted.¹⁷ Det komplicerer naturligvis også både samtidens og eftertidens vurderinger, at der altså ikke alene var forskel på, om man kunne læse eller skrive, men også på hvor gode og sikre folk var til det.

Bøndernes bøger

Da Elle Jensen i 1945 ville afgøre, ikke blot om 1700-tallets vestjyske bønder kunne læse, men også hvad de læste, baserede han undersøgelsen på skiftemateriale. På et antal vestjyske godser fandt han for perioden 1765-80 bøger i en tredjedel af skifterne – mens han anslår, at det for Jylland som helhed gjaldt for mellem en fjerdedel og en femtedel af dødsboerne. Bøgerne var næsten alle af religiøs karakter.

Skifterne er da også oplagte kilder til viden om bogbesiddelse, men noget tyder på, at bøgerne blev underregistreret. F.eks. er det sandsynligt, som Elle Jensen også bemærker, at de fleste havde en salmebog, men den opfattedes måske enten som tilhørende slægten mere end personen, eller den blev lagt med i kisten. Noget tyder på, at også andre bøger blev underregistreret i skifterne – og at bøger faktisk har været mere udbredt og måske også mere læste end Elle Jensens tal indikerer. Ofte nævnes i mindre velstående skifter blot 'et bundt gamle bøger', 'adskillige bøger' eller lignende, og disse repræsenterer typisk kun en lille pengeværdi. De kom ikke nødvendigvis med i skifterne, og nogle bøger – f.eks. bibler – kan man have opfattet som tilhørende gården snarere end personen. I en stor undersøgelse af situationen i Sunnmøre i Norge har Jostein Fet påvist en øget bogbestand i hjemmene i løbet af 1700-tallet, og han mener ved at sammenligne med andre kilder, at skifterne kun viser toppen af isbjerget. Han kan konstatere, at der i løbet af 1700-tallet kom bøger i næsten alle hjem. Bøgerne var for langt størstedels vedkommende kristelige. Sjældnere var historiske værker, lovbøger mm.¹⁸

Forholdene på Sjælland har sikkert ikke svaret ganske til dem i Sunnmøre, men måske har bøger alligevel ikke været så sjældne. Formentlig har de mest

almindelige bøger været religiøse skrifter: salmebogen, en huspostil eller lignende, og måske også visse billige tryk. Det synes heller ikke at have været usædvanligt, at de lokale præster lånte bøger ud, og gode biblioteker hos præsterne er da en af de ting, biskoppen kunne hæfte sig ved under visitatsbesøgene.¹⁹

“De allerbehageligste sysler og forretninger i livet”

I Søren Pedersens optegnelser fylder det at læse og skrive meget. Det er en kær beskæftigelse for ham, som er både nyttig og behagelig – “noget af det behageligste i mit liv og var en føde for mig til megen glæde” (FL: 150). Læsningen og skrivningen har været nyttig for såvel hans daglige og timelige som for hans moralske eller etiske dannelse. De fire optegnelsesbøger, der har selvbiografisk indhold, rummer hver især afsnit om hans skolegang, læsning og skrivning, men også i bøgernes andre afsnit spiller begge dele betydelige roller. Selv i den optegnelsesbog (4), som vedrører begivenheder på Brorupgård og fædrelandet generelt, spiller læsning og skrivning indirekte en rolle: ved siden af udskiftningen af landsbyen, Frihedsstøttens indvielse og Christiansborgs brand er nogle af de begivenheder, han fæstner sig ved, indførelsen af den nye forklaring til katekismen i skolerne (1792) og den nye salmebog (1800).²⁰ I optegnelsernes tilbageblik bliver de boglige sysler en af de linjer, Søren Pedersen kan rekonstruere gennem sin livshistorie, og den modstand, han møder mod dette undervejs, er med til at strukturere fortællingerne.²¹

Nogle af optegnelserne rummer en del slægtshistoriske og korte biografiske omtaler af familiemedlemmer, som strækker sig tilbage til hans bedste- og oldeforældre og ud til stedbroderens familie på den ene og konens søskendebørn på den anden side. I alle tilfælde er læsekundskab en vigtig del af portrættet eller vurderingen af de enkelte personer, og især kaster det lyset tilbage på forældrenes evne til at sørge for, at børnene kom i skole og fik de fornødne kundskaber. Det er en slags frø, som forældrene planter i børnene, og som siden i voksenalderen forventes at bære frugt. Læsekundskaber udgør derfor en væsentlig del af et anstændigt liv.

Søren Pedersen blev selv bibragt den første undervisning af moderen, som forstod at skønne på læse- og skolekundskaber. Allerede inden den lille Søren begyndte i skole, havde moderen lært ham bogstaver og begyndende læsning og regning, så han kunne komme i gang med at lære at læse katekismen (3: 4). Og Søren kom ellers tidligt i skole: allerede da han var 4 år blev det aftalt med degnen, at Søren kunne følges med den lidt ældre søster i skolen, som lå lige ved den udflyttede gård, “hvor ieg mere leigede end læste i førstningen, men adligevel lærte ieg med ringe møye det der blev mig foresat og ieg var fra første tid af begavet med stor løst og nemme til at læse” (2,2: §2). At det skete sådan

passer godt med den måde, hvorpå undervisningen normalt var organiseret i skolen på dette tidspunkt: Børnene arbejdede hver for sig med deres egne bøger på det trin, de nu var kommet til, under vejledning og overhøring af læreren. Generelt kom børnene i skole et par år omkring 6-9-årsalderen, og senere igen for at repetere til konfirmationen.²²

Moderen sørgede for at holde sine børn i skole, øve med dem og overhøre dem hjemme (FL: 50). Som 9-årig kunne Søren Pedersen katekismen og Pontoppidans forklaring, "tillige med en deel salmer og evangelier, men ogsaa kunde desforuden læse færdig og forstaaelig i en hver anden simpel dansk bog" (2,2: 2§), og eftersom Søren trivedes godt med skolearbejdet, talte præsten og degnen med forældrene om, at han skulle videre på latinskolen (FL: 49; 2,2: 2§). Det blev dog ikke til noget, for selvom Søren godt selv (i al fald i tilbageblikket) kunne se en teologisk løbebane for sig (3:89), så mente forældrene ikke, de ville få råd til at understøtte ham og forudså, at han ville få problemer med at få en levevej ud af det. På dette tidspunkt var Søren begyndt at lære at skrive og fik 'begiønt at skrive stavelser og sammenskrift' (5: 8), men ophørte med det, da degnen samtidig flyttede og erstattedes med en mindre dygtig,²³ og Søren begyndte at gøre 'en drengs arbejde' med at vogte kreaturer, tørvearbejde, køre plov m.m. både hjemme og ved hoveri (5: 8; 2,2:§4). Søren Pedersen holdt imidlertid sin læsning ved lige bl.a. ved ind i mellem at komme i skolen, men skrivningen glemte han igen. Selvom forældrene "holt det snart for at være mere skadelig ind gavnlig" (2,2:§4), lykkedes det ham dog at overtale moderen til, at han kunne gå til skrivning hos degnen en vinter mod betaling, og kom så vidt "at ieg kunne saa maadelig læse og skrive et brev" (5: 8). Søren Pedersen blev konfirmeret som 15-årig og kunne da katekismen og Pontoppidans forklaring, "den store bibelske historie" med 104 historier, syv Davids salmer og 61 kirkesalmer, alt uden ad. Præsten mente da også, at konfirmanderne det år var "de lærdeste børn, som han til den tid havde konfirmeret" (2,2:§3).

Billedet med moderen som den, som sørger for børnenes første kundskaber i at læse og regne, gentager sig i beretningerne om hendes øvrige børn. Selv blev hun som barn holdt flittigt i skole af sine forældre "og lærte skikkelig at læse indenad i de dengang brugelige religionsbøger" og var blandt de dygtigste konfirmander, hvad faderen da også fik ros for af præsten (2,1:§4). Både stedbroderen Arved, halvbroderen Christen, søsteren Kirsten og broderen Hans blev undervist af moderen i at 'kende' bogstaver, stave og lægge sammen (2,1:§7-11). Om de tre sidstnævnte bemærker Søren Pedersen, at de var de bedste af deres årgang ved konfirmationen, og som med mylderet af andre personer bemærker han også som en absolut kvalitet hos dem, i hvor høj grad de har evnet at vedligeholde læsningen senere. Det er værd at bemærke, at indlæringen her sker i en bestemt rækkefølge: moderen lærer dem bogstaverne, at stave og læg-

ge sammen. De lærer så i skolen at læse tekster. Skrivningen, som Søren lærer, består i først at skrive bogstaver og senere skrive dem sammen som ‘sammen-skrift’ (5: 8).

Den oplæring i skolekundskaber, som Søren Pedersen og hans søskende fik, står i kontrast til den, som hans kone og hendes søskende modtog. Selvom denne bondefamilie var ret velstående, så fik børnene kun “mådelige christendomskundskaber”, en “yderst ringe” eller “simpel undervisning” (2,3: §8-10). Det er det eneste, Søren Pedersen mener at kunne kritisere sine svigerforældre for (5: 20-21) – at de ikke ordentlig lærte børnene at læse, regne og skrive. Han beklager således som et moralsk tab, at hans egen kone ikke kan læse i en bog endstige skrive og regne (FL: 137ff).

Mens Søren Pedersen altså flittigt vedligeholdte sin læsning og heller ikke efter konfirmationen “kastede [...sin] bog bag benken eller paa bunden af kisten som det heder” (3: 28), så blev han ikke ved at skrive, og først som soldat fik han lejlighed til at øve sin skrivning og kom så vidt, at andre uden besvær kunne læse hans håndskrift (3: 5; 2:§4). “[...] i mit indkvarterings kammer var ieg uafadeligt beskæftiget med at læse eller skrive” (3: 30-31). Soldatertiden betød for ham særlige muligheder; ganske vist var soldaterlivet også fuldt af besvær og ubehageligheder og forhindrede ham i at få foden under eget bord på en gård, men den gav ham også mange ledige stunder til at læse og skrive, og ikke mindst fik han pga. aflønningssystemet rede penge mellem hænderne, som han gerne omsatte til bøger og papir. Uden at være i ‘krisstanden’ var han derfor aldrig kommet så vidt med læsning og skrivning, mener han. I det hele taget har krisstanden været med til at danne Søren Pedersen: ikke på en direkte og tilsigtet måde, men ad bagvejen: i krisstanden er fristelsen til svir, kortspil, lediggang og utugt stor, og han har måttet vælge mellem det dårlige og det gode. For ham har det været en øvelse i at blive det menneske, han gerne ville være, og heri har læsningen og skrivningen spillet centrale roller. Noget lignende har været tilfældet for den yngre broder, som Søren Pedersen overtalte til at øve skrivningen under krigstjenesten. Selvom krigstjenesten satte broderen tilbage økonomisk, så var den også årsag til forædling og refleksion, som sammen med samtalerne med en oplyst foresat gjorde hans sind mere bøjeligt og modtageligt for indtryk (2,1: §12).

Læsningens og skrivningens praksis

Søren Pedersen giver i sine optegnelser en del oplysninger – om end spredte – om hvordan læsningen foregår. “... det var ikkuns faae dage eller aftener ieg ei dog skulle læse eller synge lidt og hvorved ieg ikke alene vedligeholdte min skolelærdom men stedse gik noget fremad her i”, fortæller han om tiden mellem skolegangen og konfirmationen (3: 26). Når han ikke arbejdede enten med ting,

han havde fået besked på, eller på eget initiativ med at indføre småændringer på gården, så læste han. Han læste om aftenen, især vinteraftener, afvekslende med småarbejder med tilvirkning af redskaber, at skætte eller hegle hør “og altid mod enden at læse en times tid undertiden at synge et par salmer eller ogsaa et par smukke viser og hermed gled tiden saa behagelig i min ungdom og det lettede ogsaa sindet og gjorde tiden behagelig for min elskede moder især som og for mine to søskende” (3: 29). Han læste om aftenen – og “mellestunder en føye tid om dagen i mine forældres hus” (2,2: §2).

Søren Pedersen læste både højt – for moderen og sine søskende – og stille – for sig selv. Formodentlig har han afpasset læsestoffet efter publikummet, men det fremgår ikke. Men det fremgår, at han læste visse bøger igen og igen og lærte dem udenad, mens noget andet sikkert gør sig gældende med de lånte bøger. Dermed praktiserede Søren Pedersen både en ‘intensiv’ og en mere ‘ekstensiv’ læsning.²⁴

Læselysten tog stadig mere til, og som ung mand havde Søren Pedersen ofte en bog på sig om dagen, som han kunne læse i under pauser i arbejdet, især i forbindelse med det langtrukne og monotone arbejde med tærskningen (2,2:§2): “Thi det har sielden værret nogen dag, som har gaaet forbie, som jeg jo har havt min bog j haande at læse lidet eller mere udi efter som ieg har havt leilighed til. Saasom naar ieg har tærsket om vinteren paa loen har jeg alletider havt min bog hos mig og ved adskillige andre grove arbeider har ieg mellem stunder læst i min bog medens ieg har hvilet mig osv” (FL: 53). Det fremgår (2,2: §2), at bogen i så tilfælde lå i hans lomme under arbejdet, og til dette må han altså have benyttet bøger i mindre formater, som der også blev væsentlig flere af mod slutningen af 1700-årene.²⁵ Selvom han, efter den nye degn kom til, ikke skrev så meget, så holdt han dog et skriftligt regnskab over indtægter og udgifter (5: 8) – de få skillinger, han kunne tjene ved forskelligt arbejde, omsatte han nemlig allerede som ganske ung i får, køer og senere kakkellovne, som kunne lejes ud.

Læsningen er også udgangspunkt for samtale. Eller måske er det mest Søren Pedersen, der fører ordet og fortæller om sin læsning: “Men naar jeg faar arbejdet en times tid, saa sætter ieg mig ned at hvile og er ieg da hos andre i arbeide og disse da har løst til at snakke med mig saa gjør ieg det gjerne især dersom disse har løst og forstand til at talle med mig om *naturen*, som daglig viser sig saa skjøen jsær for landmanden. Saa og om alle slags kreatur og de mangfoldige rige, skjøne væxter med plantning og dyrkning, som af alt er mig saa meget behagelig saa og om en og anden nyttig indretning med jorden, gaarden, have, kreatur og saavidere. Dette er mine behageligste talle maader med mine arbeids brødre, og hvis disse som ofte af de fattige arbejdere paa landet ere tungsindige eller misfornøyeede over et eller andet...”, så opmuntrer og

trøster Søren Pedersen dem. Og råder dem i alle måder til det bedste, herunder til nøjsomhed og taknemmelighed mod konge, regering og Gud – noget som han ganske vist er blevet kritiseret for som hykler og skinhellig (FL: 61-62).

Læsningen og skrivningen er nemlig også en kampscene. Både hans læsning og skrivning mødes af 'avindsmænd', som misunder ham de fordele, kundskaberne giver ham, og også som barn i hjemmet møder han modstand mod begge dele. Han fik nemlig især af sin far utak for "den megen vedholdende læsning baade dag og aften saanart ieg var hiemme og om morgenen tilig saa snar ieg ved dagen kunne see stod ieg op og hen ved Vinuderne for at see at læse, og da mine forældre som af dagens arbejder vare her i deres sidste søvn i dagningen her af bleve opvognede lod ilde [hylede, jamrede] med mig at ieg skulle blive i sengen til andre folk stod op. Saa kunne ieg jo siden om dagen læse så meget ieg vilde" (2,2: 2§). Men snart er læsningen ikke kun generende, "men mellem stunder kiededes mine forældre ved min megen læsning og sagde ieg skulle holde op og [...] at de befrygtede at min forstand skulle lide tab her-ved" (2,2: 2§).

At det kunne regnes for tidspilde at læse og skrive, er Søren Pedersen meget bevidst om. Faderen havde allerede, da Søren var dreng, klaget over, at han læste og ikke arbejdede nok. Selv bedyrer han, at han kun har læst i ledige stunder, hvor han alligevel ikke kunne arbejde: aftener og helligdage, ligesom skrivningen har været forvist hertil. Og at de penge, han har anvendt på skrivepapir og blæk, er en form for investering, som har kunnet gavne ham senere. I levereglerne for børnene (3) opfordrer han dem da også til at læse og skrive: de skal blive ved at læse selv efter konfirmationen – heri kan de tage faderens eksempel. Han vil have dem til at udvikle deres 'forstandsbegreber' ved bedre at forstå 'troeslærdommen', "som også mangel en skøn naturvidenskab og deslige herlige forstands øvelser og hertil kommer ogsaa denne før høipriselige videnskab med din pen i haand at øve dig med regning og skrivning over hvad dig løster. Ogsaa heri har de mit eksempel de kan agte på" (3: 85-86). Især det at føre regnskab "med samme nøjagtighed" håber han, børnene vil lægge sig efter (f.eks. 5: §5).

Bøger: læste, lånte og indkøbte

De bøger, som Søren Pedersen læste i forbindelse med skolegangen (katekismen, den pontoppidanske katekismusforklaring, bibelhistorien, salmerne) havde alle et klart religiøst sigte. Søren Pedersen fortæller også, at da han var ca. 10 år, forærede præsten en bibel til gården som belønning for hans gode skolearbejde. Men han fortæller også, at han efter sin konfirmation lånte flere bøger af præsten og "vor senere i aaret 1802 her ansatte efter det nye skolevæsen- indretning skolelærer og kirkesanger Trustrup". Det var vigtige bøger – også

“af de ædlere videnskabs skrifers saasom geographie med landkortene, astronomie med kobere, mathematic og mange skiønne ja vidt omfattende historiske skrifter, naturhistorien ia mange og som de nyttigste for mig efter min stand landlige skrifter og aviserne” (5: 3), og senere har Søren Pedersen købt sig “flere smaae skrifter og bøger om landbruget” og indrettet sine ting efter dem (3: 73). Et andet sted nævnes den samme emnekreds, og de sidste præciseres som “for-nemmelig adskillige smukke bøger om jordbehandlingen med have, ager og eng, hørens [?] og plantnings anvendelse mm”, som han flittigt har læst og ‘øvet’ sig i (2,2: §3).

Det lyder næsten som et ekko af tidens skolereformatorer, når Søren Pedersen et sted konstaterer, at “indskiøn at religions læsningen stedse har havt den største ynde for mig, saa har jeg det stedse fundet stor behag i andre verslige videnskaber som jeg flittig har øvet mig udi og disse bøger” har præsten og skolelæreren lånt ham. De har tilbudt at låne ham så mange bøger, som han kan nå at læse, og de forstår at udvælge dem, så de er tydelige og forståelige. Igen peger han på bøger om “naturlige ting, saasom natur læren, naturhistorien, den store almindelig verdens historie og nogle skiønne eksempels bøger, der paa det kraftigste opmuntrer til flittighed, sparsomelighed og sædelighed i mange maader m.f.d. bøger, som har gjort det herligste indtryk hos mig” (FL: 53). Det er altså især bøger om de ‘naturlige og verslige videnskaber’, han har lånt sig til, men han har ofte gentaget læsningen i læsebog og salmebog, og da den pontoppidanske katekismusforklaring i 1792 blev erstattet af biskop Balles lærebog i skolerne, sørgede han for at anskaffe sig denne sammen med den nye salmebog, som kom år 1800. Begge dele har han lært sig så godt, at han ville kunne svare lige så godt for sig, som dem der konfirmeres efter disse! (2,2:3§).

Krigstjenesten gav som allerede nævnt også muligheder for at købe bøger, fordi han her blev aflønnet kontant. Af hans regnskaber for denne periode fremgår, at han 1809 købte bøger for 7 rigsdaler (FL: 123) – året efter otte trykte bøger (4: regnskabet for 1810, upag.). I et tilbageblik opregner han indboet efter det første år med gården, og her nævnes en bogramme og en del hel trykte bøger og skrivebøger “mig kiere” vurderet til hele 15 rigsdaler (FL: 252) – det må være dem, han et andet sted omtaler som “min lille bogsamling der siden har forskaffet mig saa mangen en behagelig stund” (3: 33). Det fremgår dog ikke af lommebøgerne, hvilke han indkøbte, andet end at han har skaffet sig en del små skrifter om landbrug (f.eks.: 3: 71), og at han undervejs nævner Mansas *havekatekismus* (FL: 66). I regnskabet for 1813 figurerer Abildgaards *Qvæglæge* som udgift for 2 rigsdaler og 4 mark (FL: 182), ligesom regnskaberne også viser, at han hyppigt købte skrivepapir, blæk og almanakker, og fra o. 1820 også aviser. I 1830 blev der købt skolebøger til børnene, ligesom han flere gange

indkøbte salmebøger til dem. Det blev dog ikke til de helt store indkøb af bøger, efter at han overtog gården.²⁶

Bøger og landboreform

For Søren Pedersen er læsningen og skrivningen midler til både at forbedre hans timelige vel og forbedre sig selv. Bøgerne lærer ham nemlig “mange nyttige ting og videnskaber som i sin tid kand komme mig til baade [dvs. gavn]” (FL:53), noterer han under krigstjenesten, hvor han fik lejlighed til at læse og lægge planer. Allerede under sin soldatertid lagde Søren Pedersen nemlig tydeligvis planer for gården derhjemme. I sin tid ville faderen ikke lade Søren eksperimentere med sædskifte, opdyrke ny jord eller bruge tid på haven, og gårdens drift blev dermed ved det “gamle og simple” (5:9), men nu havde Søren Pedersen tid til at lægge en plan, som skulle realiseres, når han kom tilbage. Så skulle verden se frugterne af al denne indsamlede viden (bl.a. FL:124).

Det var nu ikke kun gennem læsning, at krigstjenesten kunne give inspiration til gårdens reform. Når han var på farten mellem f.eks. Helsingør og København, kunne Søren Pedersen se en “mengde” af landlige skønheder med deres plantager, haver, frugttræer og skønne agre, og mens han var indkvarteret hos en bonde på Amager, kunne han på første hånd følge med i amagerbøndernes ager- og havebrug (5: 12-13; 2,2: §9; FL: 124). “[J]eg saa aldrig noget smugt velindrettet og vedligholdt sted, aldrig en skøn anlagt plantering og velbeplantet have, aldrig en veldyrket frugtbær og skøn ager uden at ieg betragtede disse med det henrøgede og glade tanke engang for mig selv at see saant udført og indrettet hos mig alt efter som skiebnen engang vilde forunde mig evne og leilighed til” (5: 13), og han fortæller også ved en enkelt lejlighed, at han aldrig er gået forbi disse steder uden at gå ind for at forhøre sig om det hos folkene på gården – og tænke over, hvordan det kunne blive udført og indrettet på den fædrene gård (2,2: §9).

Planen for reformen af gården rummede det, som Søren Pedersen havde kunnet læse sig til var god landøkonomi, og i løbet af de første år på gården omlagde han driften til vekseldrift, opdyrkede en del af mosen, afvandede, indførte sommerstaldfodring og sommerbrak, gav sig i kast med kartoffelavl og dyrkede “haveprodukter” til salg – alt sammen noget, som han tilskrev sin læsning, for uden “disse herlige kilder” havde han næppe opnået sit mål (3: 72). Som middel hertil lykkedes det ham også at få en præmie af Landhusholdningsselskabet, som fungerede som en støtte til indførelsen af driftsplanen med en årlig ydelse i fem år – en slags halvstatslig støtte til driftsomlægning. I årene derefter synes han selv at erfare, hvordan disse ændringer havde givet ham en tålelig velstand (FL: 150), og vi kan følge velstandsstigningen i regnskaberne, hvor der over årene synes at være kommet mere luft og mulighed for

at investere i gårdens drift. Dermed havde han efter eget udsagn tjent sin fødeegn til nytte, og selvom han også var blevet offer for misundelse (3: 7), så var hans bedrift blevet et eksempel til efterfølgelse, og der kom besøgende for at se hans humleavl og få rødder til udplantning (3: 52).

Læsning og skrivning som middel til at hæve sig selv

Selvom det ligger fast, at datiden skelnede mellem det at kunne læse trykte tekster og skrive selv, og Søren Pedersen ofte behandler de to 'videnskaber' i hver deres kapitler i optegnelserne, så er der alligevel forbindelser mellem de to ting. For ham betyder læsningen, at han får øvelse i at 'bogstavere' (FL: 56), og hans lommebøger viser tydeligt, at han kender til trykte teksters – ikke mindst opbyggelig litteraturs – genremæssige form og struktur. Noget tyder også på, at han ikke bare læser bøgerne, men tager noter til dem eller på anden måde bearbejder dem, som når han som citeret ovenfor har 'læst og øvet' sig i de smukke bøger om landbruget. Han ligestiller da også læsning og skrivning som redskaber til at hæve sig selv i flere henseender. Begge dele kan bruges til forbedringer, men typisk nok er det Søren Pedersen magtpåliggende at vise, at læsningen og skrivningen ikke har kostet ret meget i tid og penge: tiden, han brugte på disse ting, var kun vinteraftener og helligdage – og de små pauser i det hårde arbejde, som han kunne udnytte ved altid at have en bog i lommen. Men både læsning og skrivning har givet fremgang (FL: 150). I levereglerne til børnene (3: 85-86) betoner han da også, at det er vigtigt at vedligeholde det lærte. Når man udnytter de lange vinteraftener og søndag efter middag, så går tiden ikke fra arbejdet, og der er tid nok til, at man endog kan 'forfremmes heri'.²⁷

Det er karakteristisk for Søren Pedersen, at han søger at gøre fordele og ulemper op i en slags regnskab: læsningen og skrivningen har kunnet betale sig – udgifterne i tid og penge har været langt færre end indtægterne. På tilsvarende måde kan soldaterlivet gøres op: krigstjenesten er en alvorlig byrde for Søren Pedersen og hans bror såvel som andre af bondestanden, både økonomisk og med hensyn til de farefulde laster. Men der er også fordele, som kan veje det op: man lærer at sætte pris på det gode, man har hjemme, man kan tilegne sig indsigter vedrørende standens virkelige forælding og forbedring, og man får også en mulighed for at spare noget af lønnen op. For ham bliver krigstjenesten altså en slags investering.

Fra sine tidlige år førte Søren Pedersen tilsyneladende en regnskabsbog, og denne fortsætter han livet ud, ligesom han også stærkt opfordrer sine efterkommere til at gøre. Heri vil de kunne se, hvilke af de ting, de har beskæftiget sig med, der har været det værd, og hvilke ikke. Det gælder både for gården som helhed og for landbokvinden, som passende kunne føre en sådan regn-

skabsbog for sin husholdning – evt. på en tavle og så søndag eftermiddag indskrive det i sin lille bog – hvor meget hun har forfærdiget af linned, hvad hun sælger af smør og andre varer og giver i løn. Han mener også at vide, at nytten af disse regnskabsbøger er en af de vigtige grunde til, at der lægges så meget vægt på i almueskolerne (efter anordningen af 1806 og loven af 1814) at lære ungdommen at skrive og regne. Det er efter hans mening en både morsom og nyttig beskæftigelse (3:75-76) – men altså en teknik, som han også bruger til at gøre andre typer af fordele og ulemper op.

Allerede som soldat synes Søren Pedersen at have haft en klar ide om, at han skiller sig ud fra kammeraterne: mens de er forvildede, forfaldne til druk og ladhed, så er han orienteret mod sin fremtid, sin egen dygtiggørelse og forbedring (2,2:§9). Frem for de andre, som færdes følelsesløse omkring, vil han agte på alt, hvad der foregår: han er vågen, tænsksom: “en af de sielne bønder i flere henseender” (2,4: 179) og et eksempel for andre, og han er blevet det ved hjælp af sin skrivning og læsning. Skrivningen er da også et af de områder, han kan være et eksempel for andre på, og han håber, hans tekst kan i sig selv fungere som en af de ‘eksempelsbøger’ – dvs. små underholdende historier med eksempler på konsekvenserne af god eller slet levevis – som han holdt så meget af at læse.

Når Søren Pedersen opfatter sig som en usædvanlig bonde, så rummer det en klar standsbevidsthed: bonden lever med sin simple føde, simple bolig, naturlige appetit, og de timelige og åndelige forbedringer, han vil opnå, handler om at være duelig i bondestanden – “sit ikke ubetydelige kalds arbejde”, hvortil oplysning er vigtig. Derfor har den faderlige regering da også sørget for almueskoler, læreruddannelse og nye skolebøger; det vil få herlige frugter (3: 71-72). Gennem læsningen har Søren Pedersen kunnet gøre sig til et “nyttigt lem i staten” (5: 7), den har hævet ham over standens mange fordomme – måske var han ligefrem Guds redskab til at udrette noget godt blandt de mindre oplyste af i sin stand. Helt i tråd med tidens patriotiske diskurs ser han sit eget forbedrede agerbrug og kartoffelavl som selve den ‘dåd’, der forbinder den ædle “landsfaderlige regering” med sine “tro og taknemmelige undersaatte” (3: 56).

Læsning, skrivning og selvforholdet

I forbindelse med skrivningen som et redskab i selvteknikken beskriver Foucault, hvordan optegnelser og brevskrivning for senantikkenes forfattere begge kunne være en måde at konstituere sig selv som subjekt gennem at skrive sig selv. I begge tilfælde er det skrevne rettet mod andre eller kan tjene som grundmateriale for tekster, man henvender til andre. Men i begge tilfælde er de også henvendt til en selv, for som Foucault citerer en af disse forfattere for at mene, så hører man jo også selv det, man siger, når man siger noget. Skrivningen øver

altså en indflydelse på afsenderen, lige såvel som på modtageren. I den forstand har sjælen altid i sit arbejde med sig selv brug for andre; det er en måde at åbne afsenderen for hans introspektion af sig selv.

I de tidlig-kristne skrifter var det at skrive sig selv forbundet med bodspraksis og bekendelse og til muligheden for forbedring. Det er da også åbenlyst, at der for Søren Pedersen er noget religiøst knyttet til selve teknologien at læse og skrive, når han f.eks. taler om “denne herlige himmelske gave, haandskrivningen” (3:5). Selve den teknologiske kunnen muliggør en forbindelse til et religiøst univers, og det er da også Søren Pedersens håb, at det skrift, som er produceret af hans skrivning, dvs. lommebogen og optegnelserne i det hele taget, ligesom hans andre foretagender kan virke til Guds “navns forherligelse, til varsomhed og nøyagtighed for mig selv i ald min vandel og foretagender, og til mine læsers og medbrødrs forbedring saaledes at de her af maatte tage eksempel og advarsel til at efterligne det nyttige og flye det skadelige som i dette lidet skrift forefindes”(2,2: §1).

Skrivningen har muliggjort et arbejde med selvet, som er moralsk-etisk og religiøst. Han beretter, at han “uagtet mine mange haande arbejder, næsten daglig og saa ofte som muligt øver mig i de bogelige videnskaber ved læsning”, og at de vejledninger, som “de mange haande skønne bogelige skrifter giver sine læsere og min øvelse i denne skønne videnskab at skrive haver ogsaa hidtil bidraget noget til denne min hidtil vedholdende flittighed, sparsommelighed og gudsfrygt og jeg venter at den ogsaa herefter skal vorde mig til nytte og fornøjelse” (2,3: §10). Læsningen og skrivningen har altså øvet Søren Pedersen i sparsommelighed og flid – og som vi så ovenfor en særlig form for tidsøkonomi. Men de har også hjulpet ham med at skelne mellem godt og dårligt; bøgerne har lært ham at afsky det rå og slette, og søge dyd og retskaffenhed, og han håber til stadighed at gå fremad i “dyd og velskaffenhed og hvortil læsningen og skrivningen ere meget gode hielpemidler naar samme bliver paa den rette maade anvendt” (2,2: §4). Det er således læsningen, der har fået ham til at erkende sine fejl – han var tidligere selvklog og trættekær, men har nu indset disse fejl (FL: 113). Det synes også forbundet med læsning og skrivning, at broderen Hans i krigstjenesten har “alvorlig erkient sin egen svaghed eller sit eget intet, der ere de rette begiøndeles grunde for mennesket til at hæve sig frem til nogen fuldkommenhed i verden” (2,1: §11).

Læsning og skrivning som selvteknikker hos Søren Pedersen, Havrebjerg, 1806-38

Denne artikel har fokuseret på, hvordan læsning og skrivning indgår som midler til at bearbejde både landbrugsdriften og selvet i Søren Pedersens optegnelser 1806-38. Kraftigt inspireret af læsning af både religiøse og verdslige skrif-

ter satte Søren Pedersen sig for ikke alene at reformere sin fædrene gård, men også sit eget selv. Han så læsning og skrivning som vigtige midler i denne forbedring: han kunne få væsentlig viden og 'øve sig' på denne viden om landbrugsdrift, men også arbejde med bestemte karaktertræk hos sig selv som han ville fremme eller modarbejde. Således så han, hvordan læsning og skrivning havde befordret hans flid, sparsommelighed, dyd og retskaffenhed, og svækket hans tidligere så udtalte selvklogskab og trættekærlighed. Gennem hele sit voksne liv førte han regnskab, og tankegangen at måle udgifter og indtægter mod hinanden brugte han også på andre dele af livet. Anvendt på læsning og skrivning var han ikke i tvivl: det, man vandt ved at læse og skrive, var langt større end de udgifter, man havde til det i tid og penge. Når læsning og skrivning som en 'selvteknik' var væsentlige midler til forbedringen af selvet, var det ikke underligt, at Søren Pedersen så dem som 'herlige', 'meget nyttige', men også gudgivne gaver, og som gaver, som skulle bruges til Guds helligeholdelse. Søren Pedersen summerer selv op således:

“Og nu saavidt som ieg hertil har vist er det klart at ieg haver haft en udmærket Løst snart meere ind nogen vilde Troe der ikke har kient mig i min Ungdom og denne forenet med god Nemme har været aarsag til at ieg er kommet betydeligt vidt frem i Læsningen efter min Stand og Stræber stedse med megen Attraad under velholdende flid med hjertets opløftelse til Gud, at fremmes alt meere og meere her i saasom ieg udi samme finder en næring baade for mit legeme som fornemmelig min himmelske siele føde som stedse metter mig ved glæde, nøysomhed og velbehag. Og samme har været det middel i Guds haand til at danne og forberede mig til alt det gode som indtil denne dag er udført af mig og ieg tør næsten med vished paastaae at ieg ved Guds indvirkning har min læsning at takke for alt det gode som er ved mig og fuldført af mig indtil denne Dag” (2,2: §3).

Litteratur:

- Appel, Charlotte, 2020: “Læse- og skrivekyndighed før 1800”. I: H.G. Jacobsen, B. Jørgensen, B. Jacobsen m.fl. (red.) *Dansk Sproghistorie* bd 4. Aarhus Universitetsforlag, s. 249-275.
- Appel, Charlotte, 1995: “»Kunne læse udi Bøger prent«. Om læsefærdighed og læsning i 1600-tallets landbosamfund”. I: *Bol og by* årg. 11:2, s. 18-49.
- Appel, Charlotte og Morten Fink-Jensen, 2013: *Da læreren holdt skole. Tiden før 1780, Dansk skolehistorie* bd 1. Aarhus Universitetsforlag, 2013.
- Damsholt, Tine, 2002: “Peasant, Soldier and Subject – Military Service and Patriotic Discourse in Danish Peasant Writings”. I: K.-J. Lorenzen-Schmidt & B. Poulsen (red) *Writing Peasants*. Landbohistorisk Selskab, s. 98-115.

- Elle Jensen, F., 1945: "Vestjydsk Bondelæsning i Stavnsbåndstiden". I: *Historie / Jyske Samlinger* 5 s. 251-261. <https://tidsskrift.dk/historiejyskesamling/article/view/36965>
- Fet, Jostein, 2003: *Skrivande bønder. Skriftekultur på Nord-Vestlandet 1600-1850*. Samlaget, Oslo.
- Fet, Jostein, 1995: *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Foucault, Michel, 1988: "The Political Technologies of Individuals". I: L. Martin, H. Gutman & P. Hutton (red): *Technologies of the Self*. University of Massachusetts, Amherst, s. 145-162.
- Foucault, Michel, 1995: "At skrive sig selv". I: N. Brügger, K.O. Eliassen & J.E. Kristensen (red): *Foucaults masker*, Modtryk, Aarhus, s. 187-199.
- Foucault, Michel, 2004a (1984): *Brugen af nydelserne, 'Seksualitetens historie'* 2. Det lille forlag, Frederiksberg.
- Foucault, Michel, 2004b (1984): *Omsorgen for sig selv. Seksualitetens historie'* 3. Det lille forlag, Frederiksberg.
- Gormsen, Gudrun, 1984: *Hedebonden. Studier i gårdmand Peder Knudsens dagbog 1829-1857*. Etnologisk Forum, Odense.
- Holmgaard, Jens (udg.), 1969: *Christen Andersens Dagbog 1786-1797*. Landbohistorisk Selskab.
- Holtse, Lisbet, 1989: *En fynsk hjulmagers dagbog*. Landbohistorisk Selskab.
- Kayser Nielsen, Niels, 2007: "Oplysning i Norden – et pragmatisk, statsligt og folkeligt anliggende". I: O. Høiris & T. Ledet (red.) *Oplysningens verden – ide, historie, videnskab og kunst*. Aarhus Universitetsforlag, s. 343-359.
- Larsen, Christian (udg.), 2002: *Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793*. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København.
- Larsen, Christian, Erik Nørr og Pernille Sonne, 2013: *Da skolen tog form. 1780-1850, Dansk skolehistorie* bd. 2. Aarhus Universitetsforlag.
- Larsson, B. og Janken Myrdal, 1995: *Peasant Diaries as a Source for the History of Mentality*. Nordiska Museet, Stockholm.
- Liljewall, Britt, 2002: "Self-written Lives' or Why did Peasants Write Autobiographies?". I: K.-J. Lorenzen-Schmidt & B. Poulsen (red.) *Writing Peasants*. Landbohistorisk Selskab, s. 210-238.
- Lorenzen-Schmidt, K.-J. & B. Poulsen, 2002 (red.): *Writing Peasants*. Landbohistorisk Selskab.
- Ong, Walter, 2002 (1982): *Orality and Literacy*. Methuen & co. London/New York.
- Outram, Dorinda, 2005 (1995): *The Enlightenment*. Cambridge U.P..
- Poulsen, Bjørn, 1994: "Om 1600-tallets bønder og deres syn på verden – en læsning af 2 bondedagbøger". I: *Fortid og nutid* 1. <https://tidsskrift.dk/fortidog-nutid/article/view/74630>

- Raffnsøe, S., M. Thaning & M. Gudmand-Høyers, 2016: "The Practices of the Self". I: samme: *Michel Foucault: A Research Companion*. Palgrave Macmillan, s. 368-425.
- Rasmussen, Jørgen Dieckmann (udg.), 1978: *Sognefoged i Stavnsholt, Lars Nielsens dagbog (1771) 1789-1794*. Landbohistorisk Selskab.
- Schousboe, Karen, 1980: "Om bondedagbøger og -regnskaber". I: K. Schousboe & B. Stoklund (red): *Bonedagbøger – kilder til dagliglivets historie*. Etnologisk Forum & Landbohistorisk Selskab, Brede, s. 9-14.
- Schousboe, Karen 1983: *En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gård-fæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg*. Landbohistorisk Selskab, Odense.
- Stoklund, Bjarne 1980: "1800-årenes bondedagbøger". I: K. Schousboe & B. Stoklund (red): *Bonedagbøger – kilder til dagliglivets historie*. Etnologisk Forum & Landbohistorisk Selskab, Brede, s. 15-32.
- Stoklund, Bjarne 2003: "Dagbogen, almanakken og uret – symptomer på tids-disciplinering?" I: *Tingenes kulturhistorie*. Museum Tusulanums Forlag, København, 2003, s. 215-228.

Forfatterpræsentation

Signe Mellempgaard, f. 1964, er etnolog og lektor ved Saxo-Instituttet ved Københavns Universitet. Hun forsker navnlig i forskellige aspekter af naturens kulturhistorie: naturhistorisk samlingshistorie, naturhistorisk læsning og naturhistoriske praksisser især i perioden 1780-1807, ligesom hun også har publiceret om forskellige aspekter af etnologiens teori og metode. Af relevans for denne artikel er bl.a. artiklen: "Naturhistorie som delt, cirkuleret, transformeret og anvendt viden" i: *Kulturstudier #2/2019* <http://tidsskriftetkulturstudier.dk/tidsskriftet/2019-2/2-december/naturhistorie-som-delt-cirkuleret-transformeret-og-anvendt-viden/>

Summary

In the records of Søren Pedersen, a peasant born 1776 in the village Havrebjerg in Zealand, reading and writing play major roles. Here, reading and writing are construed as important instruments for his secular and spiritual improvements. This is much in line with the practices of the self, described by Michel Foucault in his later writings (e.g. in *The History of Sexuality*, vol. 3). In this work, the ability to question the self, reflect on it and actively cultivate it, is seen as constituting those practices of the self that are essential in the 'care of the self'.

Søren Pedersen, Havrebjerg, just after 1800, deals with reading and writing in ways that have similarities with what Foucault describes for late antiquity.

From his early childhood, Søren Pedersen was a keen reader, and the story of his life very much is a story of reading and writing. He not only read the compulsory curriculum consisting of religious texts in school but became so skilled a reader, that the vicar and the teacher allowed him to read what he wanted and even lent him books of their own. When later, during the wars with England, he was enrolled in the army, he took the opportunity to further immerse himself in sciences with particular regard to the applied aspects of them in relation to practical farming. For him, reading and writing were important in the improvement of the family farm, which he planned to take over, by introducing new crops and modern crop rotation, cultivation of the swamp at his land and indoor feeding of the cattle; a plan which was put into function, when in 1810 he overtook the farm.

However, Søren Pedersen also saw reading and writing as instrumental to the formation of the subject: the cultivation of the self that allegedly would raise him above his equals. He associated reading and writing with a religious universe, but he also saw himself as a particular representative of his rank due to his reading and writing, and as a “loyal subject” to a “paternal government”. Reading and writing to him were ways of reflecting on himself, his ways and his moral-ethical character. In other words, a practice of the self.

Noter

- 1 Optegnelsesbøgerne har i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftssamling katalogsignaturen NKS 3984 4° og består af fem bøger:
 - (1) Skrivebog (selvbiografiske optegnelser, om konens levned og årsoversigter), til dels udgivet i: Schousboe 1983.
 - (2) Lommebog (selvbiografiske og slægtshistoriske optegnelser), består af fire dele – hvilket her anføres som 2,1; 2,2 osv.
 - (3) Lommebog 3 (Leveregler til børnene, indledt med en selvbiografi).
 - (4) Lommebog 4 (beretninger om Brorupgård mm).
 - (5) Folioprotokol (beskrivelse af levnedsløb, gårdens drift og regnskaber) til dels udgivet i: Schousboe, 1983.

I det følgende refereres til bøgerne ved deres nummer i ovenstående med anførsel af sidetal, f.eks. (2: 75). Når der refereres til de dele af materialet, der er udgivet (*En fæstebondes liv*) anføres dette med forkortelsen FL. Flere af bøgerne synes at være pagineret senere, og der refereres til disse sidenumre. Lommebog (2) er upagineret, hvorfor der refereres til påg. paragraf (§). I transskriptionen gengives Søren Pedersens tekst ord- og bogstavret. Tegnsætningen er dog normaliseret, og gengivelsen følger ikke hans skellen mellem store og små bogstaver, som kan være ret uklar. Hvor der citeres

fra de dele af skrivebog (1) og folioprotokol (5), som er udgivet, følges udgiverens transskription.

Saxo-Instituttet ved Københavns Universitet, Afd. for Etnologi, råder over fotokopier af de 5 lommebøger.

- 2 Ong 2002; 82.
- 3 Foucault 2004a (1984) s. 34ff, 226ff et passim; Foucault 2004b (1984) s. 51 ff, 226ff et passim; Foucault 1988; Foucault 1995.
- 4 Ong 2002; 97.
- 5 Foucault 2004b (1984)s. 59; Foucault 1995; jfr. Raffnsøe & al. 2016.
- 6 Lars Niensens dagbog er udgivet i: Rasmussen 1978, og og Christen Andersens i: Holmgård 1969.
- 7 Stoklund 1980.
- 8 Stoklund 2003, s. 220.
- 9 F.eks. Gormsen 1984; Holtse 1989; Poulsen 1994; Stoklund 1980; og Schousboe 1980 – jfr. også Lorenzen-Schmidt & Poulsen samt Larsson & Myrdal (1995).
- 10 Schousboe 1983. s. 35-38.
- 11 Stoklund 2003. s. 219.
- 12 Damsholt 2002.
- 13 Det bør bemærkes, at Jostein Fet (2003: 192ff) i det norske nord-vestland har fundet et betydeligt antal skrivekyndige og brevskrivende bønder, som netop under krigen 1807-1814 på samme måde synes at øve de skrivekunderskaber, de tidligere havde tilegnet sig, og tilsyneladende også kunne få rollen som skriver for kammeraterne.
- 14 Elle Jensen 1945; Appel & Fink-Jensen 2013, s. 355, Appel 2020.
- 15 Appel og Fink-Jensen 2013, s. 355, Larsen, Nørr og Sonne 2013 s. 339. Med anordningen for almueskolerne af 1806 og skoleloven af 1814 blev undervisning i skrivning og regning for første gang obligatorisk.
- 16 se f.eks. Appel 1995.
- 17 Appel og Fink-Jensen 2013, s. 344 og 205ff jfr. også Kayser Nielsen 2007.
- 18 Fet 1995 s 85-90.
- 19 som når biskop Balle besøgte Karise og Alslev sogne og bemærkede, at præsten her efterlod sig et skønt bibliotek. Larsen 2002: s. 60.
- 20 "I aaret 1791 var det sidste aar som den store Potipodansiske Forklaring blev brugt af de danske skoler og ved konfirmationen og aaret derefter 1792 blev de nye lærebøger ansat til brug i steden for den første over helle Danmark" (4: 71). Til gengæld nævner Søren Pedersen ikke i disse bøger med oversigter over vigtige begivenheder hverken 1806-anordningen for Øerne eller skoleloven af 1814. Men han fremhæver som et utvetydigt tegn på fremgang, at den faderlige regering har sørget for 'almuestandens oplysning

ved de mange skønne skolers opbyggelse og ypperlige skolelæreres dannelse og indførelsen med de mange skønne bøger, der beskikkes til skolerne (3: 72).

21 jfr. Liljewall 2002.

22 Appel & Fink-Jensen 2013, s. 342, 364; Larsen, Nørr og Sonne s. 42.

23 Denne degn må have været den navnkundige Frederik Svane (Afrikanus), som var født på Guldkysten som søn af en dansk soldat og en lokal kvinde, men uddannet i København. jfr <https://natmus.dk/historisk-viden/forskning/forskningsprojekter/ghana-initiativet/arkiver-og-litteratur/udrag-fra-arkiverne/?force=180>. Tak til Gunvor Simonsen for at gøre mig opmærksom herpå. Søren Pedersen bemærker i øvrigt intetsteds i optegnelserne, at degnen skilte sig ud ved andet end sin dygtighed. Søren Pedersens beretning om sin egen og sin kones skolegang genfortælles i øvrigt i Dansk Skolehistorie bd 2 (Larsen, Nørr og Sonne 2013) s. 37-41 (hvor dog degnen Svane forveksles med sin efterfølger).

24 Man har talt om en 'læserevolution' i 1700-tallet fra intensiv læsning af få bøger, evt. som højtlesning, til ekstensiv læsning som en ensom, introspektiv vane. Formentlig sameksisterede læsepraksisserne dog i kombinationer, sådan som også D. Outram (2005: 16-18) argumenterer for. Jfr også Appel 2020: 271, som også peger på, at udbuddet af læsestoffet øgedes voldsomt i slutningen af 1700-årene og ændrede karakter, så der nu publiceredes mere om f.eks. historie, jordbrug, naturhistorie, hvad også Søren Pedersens læsning kan siges at være eksempel på.

25 jfr Appel 2020.

26 Skifteforretningen efter Søren Pedersen giver ikke oplysninger om hans bøger. Nogle år efter hans død fik familien tilladelse til 'samfrændeskifte' (privat skifte), og her indgår kun en vurdering af det samlede 'Ind- og Udbo' uden detaljer (Holbæk Amt, Sorø Akademis Gods, Sæbygård, skifteprotokol 1831-44 Fo. 146, samfrændeskifte 5.1.1844).

27 Foucault 1995: 193-196.